

ЭВРИСТИК ТАЪЛИМ МЕТОДИ ЎҚУВЧИЛАРНИНГ МАНТИҚИЙ ФИКРЛАШИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ВОСИТАСИ

Ҳамроев Алижон Рўзиқулович

*Бухоро давлат университети “Бошланғич таълим методикаси” кафедраси
профессори, педагогика фанлари доктори (DSc), Бухоро, Ўзбекистон*

Барчамизга маълумки, ўқувчиларда мантиқий фикрлашини ривожлантиришда оғзаки машқлардан фойдаланишнинг педагогик жараён билан боғлиқ жиҳатларини ўрганиш алоҳида аҳамиятга эга. Чунки ўқувчиларда мантиқий фикрлашни ривожлантиришда мақсадга йўналтирилган оғзаки савол ва машқлар муҳим ўрин эгаллайди. Таълим фаолиятининг муҳим хусусиятларидан бири бу ўқув жараёнининг ижодий хусусиятидир. Мазкур мақолада соҳа олимларининг ўқув жараёнининг ижодий хусусияти борасидаги илмий ишлари тизимли ўрганилган ҳолда бошланғич синф ўқувчиларини ақлий ривожлантириш омиллари ва уларни билимли авлод бўлиб вояга етишлари борасидаги фикрлари баён этилган. Мақоладан олий ўқув юрти ўқувчилари, докторантлар, мустақил изланувчилар, қолаверса, бошланғич синф ўқитувчилари кенг фойдаланишлари мумкин.

Калит сўзлар: *мантиқий фикрлаш, ривожлантириш, эвристик қобилият, методика, фаолият, натижа, қобилият.*

Аннотация: *Как известно, особое значение имеет изучение аспектов, связанных с педагогическим процессом использования устных упражнений в развитии логического мышления учащихся. Ведь целевые устные вопросы и упражнения играют важную роль в развитии логического мышления учащихся. Одной из важных особенностей учебной деятельности является творческий характер процесса обучения. В данной статье систематически изучаются научные работы ученых отрасли о творческом характере образовательного процесса, а также представлены мнения о факторах психического развития младших школьников и их взрослении как образованного поколения. В частности, на примере мирового опыта широко раскрывается качество представляемых в этом процессе целевых вопросов и устных упражнений.*

Статья может быть широко использована студентами вузов, докторантами, независимыми исследователями, а также учителями начальных классов.

Ключевые слова: *логическое мышление, развитие, эвристическая способность, методология, деятельность, результат, способность.*

Abstract: *As we all know, it is of particular importance to study the aspects related to the pedagogical process of using oral exercises in the development of students' logical thinking. Because of goal-oriented oral questions and exercises play an important role in developing students' logical thinking. One of the important features of educational activity*

is the creative nature of the learning process. In this article, the scientific works of the scientists of the field regarding the creative nature of the educational process are systematically studied, and the opinions about the factors of mental development of primary school students and their growing up as an educated generation are presented. In particular, the quality of goal-directed questions and oral exercises presented in this process is widely revealed on the example of world experience.

The article: *can be widely used by university students, doctoral students, independent researchers, as well as primary school teachers.*

Keywords: *logical thinking, development, heuristic ability, methodology, activity, result, ability.*

КИРИШ

Таълим ривожланишининг характерини аниқлаш, кейин уни амалга ошириш воситаларини аниқлаш кўп жиҳатдан ривожланиш тоифаси билан боғлиқ. Педагогика энциклопедиясида ривожланишга қуйидагича таъриф берилган:

Ривожланиш [арабча – тарқалиш, ёйилиш, кенгайиш; оммалашиш] Бир сифат ҳолатидан иккинчи, юқори сифат ҳолатига ўтиш, ўсиш, юксалиш; тараққиёт, равнақ.

Индивиднинг туғилганидан бошлаб ҳаётининг сўнгигача давом этадиган шаклланиш жараёни.

Тараққиёт, такомиллашув, оламдаги мунтазам ҳаракат, объектлардаги сифат ўзгаришлари, борлиқдаги янги шаклларнинг вужудга келишини ифодаловчи тушунча.

Ривожланиш инсоннинг руҳияти ва жисмидаги сифат ўзгаришлари бўлиб, у ижтимоий муҳит, шахслар аро муносабатлар, таълим-тарбия натижасида вужудга келади. Таълим инсон ривожланишида муҳим рол ўйнайди.

Ривожланиш - бу объектив жараён бўлиб, ташқи ва ички назорат омиллари таъсирида шахснинг миқдорлари, яъни фазилатлари, фазилатлари ва ҳуқуқларини шакллантириш, осондан мураккабга, оддийдан мураккабга, мавҳумдан хусусийга, содда шакллардан ўтиш [1].

Мавзуга оид адабиётларнинг таҳлили. Ўз тадқиқотида Л.В.Заньков [2] ўқувчининг ўқув жараёнида ўрни ва аҳамиятини аниқ кўрсатмай, ўқув фаолиятининг ривожланишини “умумий ривожланиш” деб атаган.

Аксинча, В.В.Давидов ривожлантирувчи таълимнинг моҳияти ҳар бир ўқувчининг ривожланиши учун шарт-шароит яратишда, деб ҳисоблайди. Ҳар

бир ўқувчида у доимо ривожланиб борадиган таълим предметини кўради. Бунинг учун ўқувчиларда ўз-ўзини ўзгартиришга бўлган эҳтиёж пайдо бўлиши ва уни таълим орқали қондира олиши, яъни ўқишни хоҳлаши, севиши ва муваффақият қозониши керак [3].

Инсон тарбияси ва унинг ақлий ривожланиши ўртасида доимо фаоллик мавжуд. Шунинг учун ҳам бошланғич таълимни ривожлантириш мазмунини такомиллаштириш ёки бойитишда, энг аввало, таълим фаолияти мазмуни ва

тузилишини пухта таҳлил қилиш зарур. Кичик ёшдаги ўқувчиларнинг ақлий ривожланиши бу ҳолат билан бевосита боғлиқ. Шунга кўра, биз ўқувчиларнинг мантиқий фикрлашини ривожлантиришда оғзаки машқлар тизимидан фойдаланиш мақсадга мувофиқ деб ҳисобладик.

Оғзаки машқлар машқ қилиш тури бўлиб, ёзма машққа қаршидир, нутқни ривожлантиришга мўлжалланган фаолият турини кўрсатади. Оғзаки машқ бажарилаётганда эшитиш анализаторлари етакчи восита бўлади ва материалларни ёд олиш, тезда жавоб қилиш имкониятларини хосил қилади. У расмийлаштиришни талаб қилмайди, шунинг учун ҳам бошланғич синф ўқувчисининг фикрлашини ривожлантирувчи асосий омил бўлади.

Ушбу масалани “фаолият” концепцияси доирасида ўрганиш мақсадга мувофиқ деб ҳисобладик. Чунки ривожлантириш тушунчаси бошланғич синф ўқувчилари билиш фаолиятини фаоллаштиришда муҳим методологик аҳамиятга эга.

Психолог А.Н.Леонтиев фаолиятни муносабатлар орқали тасвирлайди. У “фаоллик бу жараён эмас. Биз бу атама орқали инсоннинг дунёда муайян муносабатларни амалга ошириш жараёнида муайян талабларни қондириш жараёнларини тушунамиз” [1]. Шундай қилиб, инсоннинг фаолияти доимо унинг эҳтиёжларидан бирига ва уни қондирадиган объектга қаратилган. У субъектнинг фаолиятини шакллантиради ва бошқаради.

Тадқиқот методологияси. Фаолият мақсади - бу шахснинг эҳтиёжининг моҳияти билан белгиланадиган қайта ишланган объектив мақсад. Фаолиятнинг мақсади - бу фаолиятга иштиёқни шакллантириш саналади.

Ҳаракат усули - бу фаолиятни амалга ошириш усули. Ишлаш - бу ишлашнинг ўлчовидир.

Фаолиятнинг таркибий қисмлари мунтазам ҳаракатлар билан тавсифланади. Масалан, ҳаракат ўз мотивациясини йўқотиб, оддий операцияга айланиши мумкин. Фаолиятнинг айрим мотивлари ҳаракат мақсадига қараб ҳаракатланиши ва шунинг учун бу ҳаракат фаолиятга айланиши мумкин.

Юқорида айтилганларнинг барчаси бевосита ўқувчининг ўқув фаолияти билан боғлиқ:

-биринчидан, улар умумий фаолият концепциясининг санаб ўтилган барча таркибий қисмларини ўз ичига олади;

-бошқа томондан, бу компонентлар бошқа ҳар қандай фаолиятдан фарқ қилувчи субъектив мазмунга эга.

Мисол учун, агар биз тўғри бурчакли учбурчакнинг майдонини ҳисоблаш формуласини кўриб чиқсак. Мақсад - тўғри бурчакли учбурчакнинг майдони тўғри бурчакли учбурчакнинг ярмига тенг эканлигини исботлаш. Мотив - билиш зарурати. Усул тўртбурчаклар тўртбурчакни ўрганишдан иборат. Уни эгиб, диагонал равишда кесиб олинг, олинган учбурчакларни бир-бирининг устига қўйинг ва тўртбурчаклар

майдони учун формуладан фойдаланиб, уларнинг тенглигини ўрнатинг. Натижада тўғри бурчакли учбурчакнинг майдони учун формуланинг асосланиши.

Таҳлил ва натижалар. Ўқув жараёнида фаолият деганда, янги натижага эришишга қаратилган объект ва субъектнинг ўзаро таъсири тушунилади. Бу таърифдан келиб чиқадики, фаолиятнинг асосини у ёки бу фаолият маҳсулини олиш имконини берувчи технология ташкил этади. Шунини таъкидлаш керакки, технология фаолиятнинг субъекти ҳам, объекти ҳам эмас. Ўқувчилар ўқиш, билим ва кўникмаларга эга бўлишлари учун уларнинг фаолиятини тўғри ташкил этиш зарур.

Синфда ўқувчилар ўқув материални ўқув фаолияти сифатида ўрганади, агар:

-биринчидан, мавжуд материални ўзлаштиришга бўлган эҳтиёж ва мотивация шакллansa;

-иккинчидан, агар ўқувчининг фаолияти ўзлаштирилаётган материяни ўзгартириб, уни янги мазмун билан тўлдиришдан иборат бўлса, у инсон фаолиятини тўғри ташкил этишнинг асоси бўлади.

Ўқитувчи одатда ўқувчилардан дарсда шу мавзу бўйича тажриба ўтказиш орқали бирор мавзунини ўрганишни сўраса, ўқувчилардан ўқув фаолиятини амалга оширишни талаб қиладиган муаммолар мавжуд. Ўқувчилардан ўрганилаётган материалнинг ички ва ташқи алоқаларини ўрнатишни талаб қиладиган педагогик тажриба доимо ижодий характерга эга. В.В.Давидовнинг фикрича, “шахснинг шахсияти унинг ижодида намоён бўлади” [3]. Ўқувчиларнинг таълим фаолиятини ривожлантириш зарурати ва уларни амалга ошириш қобилияти ўқувчи шахсининг ривожланишига катта ёрдам беради. Ўқув фаолиятининг асосий элементи эҳтиёжсиз мавжуд бўлолмайди.

Ўқувчиларга ҳар қандай муайян вазиятда қўлланилиши мумкин бўлган умумий ёндашувлар билан таъминлаш бир қанча омиллар билан тавсифланади:

- а) мақсадга йўналтирилган ҳаракатлар тузилиши;
- б) йўналишларни умумлаштириш;
- в) ҳаракатлар муҳим белгилар, шартларни бажаришга қаратилган;
- г) ўқувчилар томонидан амалга ошириладиган ҳаракатларнинг мустақиллиги.

Билим доираси, барқарорлиги, эгаллаш тезлиги ва хатоларга нисбатан паст толерантлик.

Билимларнинг инсон фаолияти талабларига мувофиқлиги.

В.В.Давидов ҳаракат йўналишини танлашнинг иккинчи ва учинчи турларини солиштиришга асосланиб, иккинчи турда ўқувчи унинг моҳиятини ҳис этмаслигини таъкидлайди. Эҳтимол, у буни мўлжалланган воқеа деб тушунади. Бу турда эмпирик тафаккур шаклланади. ҳаракат йўналишини танлашнинг учинчи тури - ижодий маконни шакллантиришга қаратилган ҳаракат.

Хулоса ва таклифлар. Шахсга йўналтирилган таълим назариясида билим ҳеч қачон ўқувчиларга тайёр шаклда берилмаслиги керак. Билим ҳар доим муайян фаолият контекстида ўзлаштирилади.

Шундай қилиб, ҳаракат йўналишини танлашнинг учинчи турида ўқувчиларнинг билиш фаолияти билиш фаолияти билан бирлаштирилади. Таълим фаолиятининг муҳим хусусиятларидан бири бу ўқув жараёнининг ижодий хусусиятидир.

Ўқувчиларнинг ижодий қобилиятларини шакллантиришга фақат уларнинг ижодий фаолият жараёнида фаол иштирок этишини таъминлаш орқали эришиш мумкин. Натижада, ўқув фаолияти уларнинг интеллектуал ва ижодий қобилиятларини ривожлантиришга, шунингдек, математик билимларни ўзлаштиришга қаратилган.

Ақлий ҳаракатлар ва билимларни босқичма-босқич шакллантиришга асосланган таълимга фаол ёндашиш тамойилига таяниш мақсадга мувофиқдир. Чунки ривожлантирувчи таълим назарияси математика ўқитиш жараёнида учта асосий масалани ҳал қилишни талаб қилади: мақсадларни тўғри белгилаш, мазмунини аниқ танлаш ва дидактик воситаларни тизимлаштириш. Ўқувчиларда мантикий фикрлашни ривожлантириш ғояси ушбу муаммоларни самарали ҳал қилишга имкон беради.

Бизда “фикрлаш” тушунчаси билан тенг имкониятлар мавжуд. Шунга кўра, эвристик фаолият инсон тафаккурининг ранг-баранг ифодасидир. Бундай фаолият натижасида янги ҳаракатлар тизими яратилади ёки одамни ўраб турган объектлар ҳақида илгари номаълум бўлган қонунлар очилади.

АДАБИЁТЛАР:

1. Леонтьев А.Н. Общее понятие деятельности. – М.: Наука, 1977. 368с.
2. Давидов В.В. Теория развивающего обучения. – М.: Интор, 1996. 544 с.
3. Занков Л.В. и др. Обучение и развитие. – М.: Педагогика, 1995.– 440 с.
4. Ибрагимов Р. Бошланғич синф ўқувчилари билиш фаолиятини шакллантиришнинг дидактик асослари: Педагогика фанлари доктори илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация. – Тошкент: Қори Ниёзий номли ЎзПФТИ, 2002. – 265 б.
5. Болтаева Ш.Т., Бошланғич таълимда ўқувчилар ижодий фаолиятини шакллантириш, Монография, Тошкент 2013 й.32-33 б.
6. Каримова В.М. Суннатов Р. ва бошқалар. Мустақил фикрлаш. Академик лицейлар ва касб-ҳунар коллежлари учун ўқув қўлланма.- Т.: Шарқ, 2000.- 112 б.
7. Каримова В, Нишонова З. Мустақил ижодий фикрлаш ва шахснинг ҳиссий, иродавий ва интеллектуал ҳислатлари орасидаги боғлиқлик // Ж. Халқ таълими, 2001. № 3-6.-Б.-64-69.
8. Хуторский А.В. Развитие одарённости школьников: методика продуктивного обучения. – М.: Владис, 2000. – 320 с.

9. Ҳамроев, Р. (2014). Бошланғич таълимни ижодий ташкил этиш истиқболлари. Вестник каракалпакского государственного университета имени Бердаха, 22(1), 53-58.
10. Hamroyev, A. R. (2019). Modeling activities of teachers when designing creative activities of students. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences, 2019.
11. Hamroyev, A. R. (2021). Designing students' creative activity in primary school mother tongue education as a methodological problem. Middle European Scientific Bulletin, 11.
12. Khamraev, A. R. (2019). Modeling Teacher's Activity in Designing Students' Creative Activities. Eastern European Scientific Journal, (1).
13. Hamroyev, A. R. (2019). Modeling activities of teachers when designing creative activities of students. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences, 2019.
14. Kamroev, A. (2019). STUDENTS' CREATIVE ACTIVITIES IN DESIGNING MOTHER TONGUE EDUCATION. Scientific Bulletin of Namangan State University, 1(7), 285-296.
15. Хамраев, А. (2018). Моделирование деятельности учителя при проектировании творческой деятельности учащихся. Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи, (2), 23-26.
16. Adizov, B. R., & Khamroev, A. R. Modeling activities of teachers when designing creative activities of students. Ilmiy xabarнома, 69.
17. Ҳамроев, Р. (2014). БОШЛАНҒИЧ ТАЪЛИМНИ ИЖОДИЙ ТАШКИЛ ЭТИШ ИСТИҚБОЛЛАРИ. ВЕСТНИК КАРАКАЛПАКСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА ИМЕНИ БЕРДАХА, 22(1), 53-58.
18. Hamroyev, R. A., Qoldoshev, A. R., & Hasanova, A. M. (2021). Methods of teaching 1st grade students to use writing tools effectively. Asian Journal of Multidimensional Research (AJMR), 10(1), 168-174.
19. Hamroyev, A. R. (2021). Designing students' creative activity in primary school mother tongue education as a methodological problem. Middle European Scientific Bulletin, 11.
20. Azimov, Y. (2003). Hamroyev A//Husnixat va uni oqitish usuliyoti (Maruza matnlari).
21. Khamroev, A. (2021). Quality and effectiveness for design of learning outcomes in the language teaching. ACADEMICIA: AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY RESEARCH JOURNAL, 11(1), 549-558.
22. Pulatova, A. Y. (2021). Scientific and Theoretical Foundations of an Integrative Approach to the Formation of Literary Concepts in Primary School Students. Middle European Scientific Bulletin, 8.
23. Asadovna, Y. (2021). Psychological Characteristics of Speech Cultivation by Working on the Text in Primary School Reading Lessons. Annals of the Romanian Society for Cell Biology, 437-446.

24. Polatovna, A. Y. (2021). Psychological characteristics of speech cultivation by working on the text in primary school reading lessons. ACADEMICIA: AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY RESEARCH JOURNAL, 11(1), 490-501.

25. Pulotova, Y. (2021). Principles of Integration of Primary School Mother Tongue and Learning Classes. International Journal of Culture and Modernity, 11, 185-191.

26. Asadovna, P. Y. (2021). Methods of working on the text in the integration of primary school reading lessons. Middle European Scientific Bulletin, 11.

27. Asadovna, P. Y. (2021). An integrative approach in speech development by working on m atn in reading lessons. Middle European Scientific Bulletin, 11.

28. Tog'ayeva, U. (2021). ONA TILI O'QITISH METODIKASI. MODULINI O'QITISHDA AXBOROT KOMMUNIKATSIYA TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH//ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz), 1(1).

29. Tog'ayeva, U. (2020). IMPROVING THE MODULE" MOTHER TONGUE TEACHING METHOD" IN PROJECT EDUCATIONAL INSTRUCTIONS. ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz), 2(2).

30. Tog'ayeva, U. (2020). SCIENTIFIC-THEORETICAL BASES OF USE OF PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES IN TEACHING METHODS OF MOTHER TONGUE. ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz), 2(2).